

**Український науково-технологічний центр як
інструмент підтримки безпеки та розвитку української науки**

SUMMARY

In this article, the authors are analyzing the Science and Technology Center in Ukraine (STCU) operations.

STCU is an intergovernmental institution that has to respond to the priorities of its parties and adapt to the geopolitical movements in the region.

Over the past twenty-four years, the STCU has proven to be an efficient tool in promoting international scientific and technological cooperation with a non-proliferation component, as well as cooperative CBRN risk mitigation.

The STCU has been an important support mechanism for the integration of scientists, who previously worked with weapons of mass destruction (WMD), into the global scientific and business community through national, regional, and international research collaboration. During its quarter century of existence in Ukraine, the STCU has been a stalwart and valuable tool as part of Ukraine's non-proliferation activities and its support of international scientific cooperation.

The global changes in the area of international security continue to evolve. The STCU is meeting this challenge and working to transform itself to remain a relevant implementation tool for the Founding Parties (EU, US) and the Recipient Countries (Ukraine, Azerbaijan, Georgia and Moldova).

The STCU continues to expand its synergistic cooperation with the EU's CBRN Centers of Excellence (COEs) and other governmental initiatives to support regional and local priorities.

Facing new challenges, such as the corona threat, the STCU can continue as an effective mechanism of biosafety in an EU Eastern Partnership Country.

Keywords: *Science and Technology Center in Ukraine, disarmament, non-proliferation treaty, chemical, biological, radiological, nuclear weapons*

Ще в Декларації про державний суверенітет Україна задекларувала свій майбутній статус без'ядерної держави, а в середині 1990-х розпочала реальні процедури роззброєння. Той факт, що Україна, успадкувавши від СРСР третій у світі ядерний потенціал, добровільно відмовилася від своєї ядерної зброї, відомий усім – хоча так само відомо, що надані нам в обмін за це гарантії не захистили нас, на жаль, від російської агресії в 2014-му. Однак про роль наукової компоненти в процесі ядерного роззброєння відомо значно менше.

Тим часом 1993 року тодішній гендиректор Національного космічного агентства України Володимир Горбулін підписав Угоду про створення Українського науково-технологічного центру (далі – УНТЦ, Центр) [2]. Сторонами угоди стали Україна, США, Швеція та Канада. Угода передбачала створення УНТЦ як міжнародної міжурядової організації, першочерговою метою якої було забезпечити українських вчених-науковців гідною роботою й винагородою за таку роботу та фінансування наукових конверсійних проєктів. Один з авторів цієї статті (МС), пам'ятаючи про тогочасні неопалювані приміщення рідного академічного інституту та про свою зарплатню старшого науковця, що в перерахунку не дотягувала й до 10 доларів США, можу засвідчити: питання фізичного виживання української науки та науковців стояло тоді надзвичайно гостро.

УНТЦ з успіхом виконав свою першочергову місію, дозволивши сотням українських учених далі працювати на високому рівні саме в Україні, отримуючи за це пристойну винагороду. Роблячи це, УНТЦ відіграв важливу роль як у процесі запобігання розповсюдженню зброї масового знищення (адже в 1990-ті емісари різних диктаторських режимів влаштували справжнє полювання за фахівцями з колишнього СРСР), так і в сприянні мирному комерційному використанню наукових ресурсів колишніх радянських учених. Усім сторонам угоди про створення УНТЦ спільними зусиллями вдалося зменшити глобальну загрозу розповсюдження технологій виготовлення біологічної, хімічної, ядерної та ракетної зброї.

Важливо наголосити: всі фінансування реалізації наукових проєктів УНТЦ здійснювали США, Канада та Швеція – а після 1997 року, коли відповідно до Протоколу до Угоди про створення УНТЦ Швецію в організації замінив Європейський Союз як цілісність, цю частку фінансування перебрав на себе ЄС. На жаль, 2011 року Канада перестала бути стороною Угоди, що стало наслідком курсу тодішньої української влади на фактичне згортання діяльності УНТЦ, в якій у Москві бачили інструмент «західного впливу» на Україну. Але орієнтири Києва знову докорінно змінилися 2014 року – після перемоги Революції Гідності й початку неоголошеної гібридної російсько-української війни.

Сьогодні вигоди для України від співробітництва з УНТЦ беззаперечні. По-перше, УНТЦ – чи не єдина міжнародна організація, де Україна бере участь на паритетних засадах разом зі США та ЄС. В жодній міжнародній структурі Україна не представлена на рівних умовах поруч із цими найвпливовішими центрами сили у сьогоднішньому світі.

По-друге, УНТЦ – найбільший зовнішній донор української науки, починаючи з 1995 року. Тільки за останні п'ять років у рамках проєктів УНТЦ українська наука отримала приблизно 60 млн доларів США – що суттєво перевищує суми грантів програми «Горизонт-2020» та інших закордонних джерел надхожень.

Всього ж з часу свого створення УНТЦ залучив на науково-дослідницькі проекти понад 300 млн доларів США та реалізував понад три тисячі наукових проектів, участь у яких взяли близько 20 тисяч вчених і технічних спеціалістів з п'яти країн-реципієнтів УНТЦ – крім України, це Молдова, Грузія та Азербайджан. Діяльність УНТЦ в Узбекистані було «заморожено» ще півтора десятиліття тому з ініціативи місцевої влади під тим таки московським тиском. Понад 95 % цих коштів припали на Україну. В той же час витрати України, відповідно до міжнародної Угоди від 1993 року, є мінімальними – лише надання в користування офісного приміщення та оплата комунальних послуг.

Важливо наголосити: в рамках регулярних проектів та проектів «Цільові ініціативи» УНТЦ закуповує для вітчизняних наукових установ необхідне сучасне обладнання, яке після завершення проекту лишається в установі. За останні три роки за кошти іноземних партнерів через УНТЦ було придбано 583 одиниці обладнання, яке успішно використовується в подальших науково-дослідних проектах установ та організацій. Той, хто знає про сьогоднішній вкрай скрутний матеріально-технічний стан української науки, розуміє наскільки це важливо.

Ще одним напрямом діяльності організації є безкоштовні консультації та допомога в реалізації проектів. УНТЦ надає безкоштовну допомогу з пошуку партнера за кордоном, послуги перекладу та публікації статей, що є також надзвичайно важливим на сьогоднішньому етапі інтеграції української науки до світового простору.

На першому етапі діяльності УНТЦ (1990-ті – початок «нульових») основною, хоча не єдиною, метою організації було забезпечення роботою, не пов'язаною зі зброєю масового знищення, вчених та інженерів, які раніше працювали на військово-промисловий комплекс колишнього СРСР. Цілком очевидно, що західні держави розгляли центр як засіб забезпечення національних інтересів невійськовими методами. Але одночасно наш національний інтерес полягав у тому, що УНТЦ забезпечив роботою в Україні вчених, які постали перед необхідністю пошуку працевлаштування за кордоном після розпаду СРСР. І поставлене завдання було виконано.

Зі зміною політико-безпекової ситуації на міжнародній арені почали змінюватися й пріоритети у діяльності УНТЦ. Досі зростає кількість держав, які, заради отримання певних військових технологій, можуть запропонувати досить високу оплату праці тим, хто такими технологіями володіє. А на тлі мізерного фінансування державою української науки та низьких заробітних плат ця загроза надто реальна та актуальна.

Крім підтримки вчених, на Центр також було покладено ряд інших завдань:

1. *УНТЦ сприяє вирішенню наукових проблем, що загрожують самому існуванню людства.*

Основна частина фінансування в рамках УНТЦ сьогодні спрямовується саме на вирішення таких проблем. Як приклади можна назвати: проект Р461 – «Підвищення рівня потенційних можливостей і досвіду у сфері ядерної криміналістики на національному рівні» (спрямований на набуття досвіду та розвиток потенціалу у сфері експертизи ядерних і радіоактивних матеріалів, вилучених під час їхнього незаконного поширення у регіоні GUAM); проект Р465 – «Атрибутивні ознаки речовин, що містять уран» (присвячено вивченню атрибутивних ознак матеріалів, відібраних на різних стадіях технологічного процесу виробництва уранових концентратів).

2. Сприяння роботі вітчизняних наукових установ в умовах ринкової економіки.

Як відомо, до моменту розпаду Радянського Союзу численні наукові установи УРСР були залучені до конвеєру радянського ВПК і після 1991 року вже не могли вижити самостійно. Завдяки співпраці з УНТЦ такі установи отримали змогу зберегти, а в подальшому і модернізувати свій науковий потенціал. Серед таких прикладів успішної співпраці можна назвати КБ «Південне», Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України, Інститут ядерних досліджень НАН України, Інститут металофізики ім. Г. В. Курдюмова НАН України та багато інших флагманів нашої науки.

3. Сприяння інтеграції українських науковців до світового наукового простору.

Щорічно УНТЦ проводить до десяти семінарів і тренінгів для українських учених за участю іноземних науковців з метою обміну досвідом та полегшення інтеграції українців до світового наукового простору. Крім того, Центр сприяє у підготовці до друку в західних виданнях наукових праць наших науковців та організовує конференції з актуальних питань світової науки, що є прекрасною можливістю обмінятися інформацією про останні міжнародні розробки у сфері нерозповсюдження, а також для сприяння розвитку регіональних та міжнародних мереж і партнерств.

4. Створення бази для розвитку наукових проєктів у мирних цілях.

2013 року представники країн-учасниць УНТЦ на засіданні керівного органу – Адміністративної ради – до списку завдань організації додали напрямок CBRN: захист від хімічної, біологічної, радіаційної та ядерної зброї [1]. Метою такої ініціативи є зменшення загроз та ризиків, пов'язаних із поширенням зброї масового знищення шляхом поглиблення інституційного співробітництва.

В умовах трансформації системи міжнародних відносин цей напрямок діяльності був також визнаний актуальним і пріоритетним для підтримки й разом інших міжнародних організацій, які мають безпековий характер: НАТО, CRDF, ОБСЄ, відповідні підрозділи Європейської Комісії, спеціалізовані установами ООН.

Адже на міжнародну безпеку, як і на національну безпеку країн дедалі більше впливають процеси глобалізації. Саме вони, а не внутрішні явища, визначають головні тенденції розвитку світової економіки та політики. Переконливим прикладом стала пандемія COVID-19, яка скоригувала всі дотеперішні прогнози, перекреслила плани всіх національних урядів (і мільярдів людей усього світу) – й до якої і держави, і світ загалом виявилися не готовими. Хоча сьогодні вже лунають голоси експертів: за наявності інструментів співробітництва та ефективного обміну інформацією на ранніх стадіях пандемію цілком можна було б локалізувати, радикально зменшивши величезні заподіяні нею збитки та втрати.

Отже, створення гнучкіших систем безпекової взаємодії, здатних швидко й ефективно реагувати на нові виклики, є вкрай необхідним для кожного суб'єкта міжнародних відносин, зокрема й для України. І в цьому УНТЦ, з огляду на неоціненний набутий організацією впродовж понад чверті століття досвід, ще може відіграти, поруч із іншими «гравцями», вельми важливу роль.

Список використаних джерел:

1. Статут Українського науково-технологічного центру
http://www.stcu.int/documents/stcu_inf/founding_documents/Statute/STCU_Statute_-_44th_GBM.pdf
2. Угода про створення Українського науково-технологічного центру від 25 жовтня 1993 року.

*Максим Стріха,
доктор фізико-математичних наук, професор,
заступник Міністра освіти і науки України в 2008 – 2010 і в
2014 – 2019 роках*

*Дмитро Чеберкус,
кандидат економічних наук, керівник експертної
групи МОН*